

**«МІЖ СХОДОМ ТА ЗАХОДОМ»:
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА В СЕРЕДНІ ВІКИ
У ДОСЛІДЖЕННЯХ д-ра Ф. ДВОРНІКА**

У статті проаналізовано погляди чеського дослідника д-ра Ф. Дворніка на середньовічну історію Центрально-Східної Європи та формування певних релігійних та культурних особливостей держав регіону, які значною мірою залежали від геополітичного розташування між «Сходом» і «Заходом».

Ключові слова: Ф. Дворнік, Центрально-Східна Європа, «Схід-Захід».

*«Але чи розуміємо ми всі однаково, що таке Схід і Захід?
Насамперед мова йде про країни світу.
В цьому банальному тлумаченні всі країни світу п
еребувають між Сходом і Заходом»
(Андреас Каппелер)¹*

Історія держави чи навіть невеличкого міста залежить не тільки від його геополітичної локації, але й від багатьох інших чинників, які впродовж історії демонструють свій безпосередній чи опосередкований вплив на розвиток певних регіонів та великих держав світу. Центрально-Східна Європа є одним з яскравих прикладів в історії, де множинність та різноманітність впливів, а також похідна від цього – багатовекторність у політиці центральноєвропейських держав, є цікавою темою для історичного дослідження. Проте історія цього регіону Європи частіше стає ареною для наукових дискусій, аніж якись компромісних візій, які б дозволили зрозуміти особливості історії окремих держав та регіону зокрема, не забуваючи про тогочасний європейський контекст.

На мою думку, саме наукова візія Френсіса Дворніка може бути цікавим поглядом на проблему історичному розвитку Центрально-Східної Європи, яка у Середні віки перебувала на перехресті двох потужних векторів впливу: східного та західного. Аналізу наукових публікацій чеського історика, які торкаються цих особливостей історії середньовічних держав Центрально-Східної Європи, що відбивають їх коливання у своїх політичних та культурних пошуках «між Сходом та Заходом», присвячена дана розвідка.

Для початку варто пригадати, як поява подібних дихотомій в історичній науці вплинула на наукове осмислення минулого та його презентацію у наукових працях. Окрім цього, «Схід – Захід» є прикладом дихотомії, яка й досі залишається актуальною в сучасному науковому дискурсі.

Як стверджують дослідники історіографії та методології історії, у ХІХ-ХХ ст. в сфері гуманітарних наук (особливо, в історії) паралельно існували два підходи: описовий і дихотомічний². Наприкінці ХІХ ст. дослідни-

ки історії давніх суспільств та держав почали застосовувати в своїх студіях моделі та схеми, які дозволяли їм робити узагальнення та наукові висновки про історичні явища та процеси в певних регіонах. Також застосування цього нового підходу спричинилося до появи численних цивілізаційних теорій (А. Тойнбі, О.Шпенглер, С. Хантінгтон, М. Данілевський, П. Сорокін та ін.). Окрім цього, доба колоніалізму певною мірою актуалізувала вже добре відомі дихотомії (наприклад, Схід-Захід, Азія-Європа та ін.) у різних сферах тогочасного життя.

Цікаве бачення цього «повороту» в історичній науці презентує Р. Дж. Колінгвуд у своїй книзі «Ідея історії», де він називає прихильників описового методу «істориками ножиць та клею», а іншу групу характеризує як прихильників «схем та моделей», що намагались у такий спосіб «підняти історію до рівня науки»³. Саме завдяки появі таких нових схем та підходів в історичних дослідженнях, застосування «дихотомії Схід-Захід» стало доволі поширеним та популярним явищем, але водночас дуже небезпечним через певну неоднозначність цієї «пари» у різних історичних контекстах.

Варто зазначити, що не все так однозначно із основними складовими цієї дихотомії (Схід та Захід) та їхнім географічним та історичним навантаженням. Як пише відомий російський науковець Сергій Аверинцев, «... деякі термінологічні незручності створює саме слово «Схід», оскільки Константинополь «Схід» по відношенню до Риму і до латинського, в майбутньому католицького Заходу, але водночас він і «Захід» для сирійсько-коптського ареалу»⁴. Окрім цього, «Захід має «свій Схід» та «свій Захід» («М. Біццеллі»⁵). На думку, Н. Конрада саме така «ненадійність» цих категорій і створює найбільші проблеми для дослідників, які намагаються використати цю дихотомію у своїх наукових працях і подекуди забувають про ці небезпеки⁶.

Торстен Паттенберг (Thorsten Pattberg), автор праці «East-West dichotomy» стверджує, що Геродот, як «батько історії» був, можливо, першим європейським істориком, який навмисно зобразив «Схід» (персів) та «Захід» (греків), як антагоністів, і таким чином запропонував цю модель європейській історіографії. Пізніше, на думку вченого, модель «Схід-Захід» була запозичена наступними істориками у їхніх історичних нарративах⁷. Таким чином, у наступні епохи дефініція Сходу та Заходу змінювалась залежно від історичних процесів, які формували політичну карту тогочасного світу та змінювали напрям і зміст цивілізаційних осей в ньому.

Власне, у Середні віки завдяки поширенню християнства в Європі вісь Схід-Захід набула нового значення. Античний поділ «європейської ойкумени» на Східну та Західну Римську імперію став своєрідним фундаментом для формування середньовічного змісту цієї моделі. Таким чином, Рим став центром Латинського Заходу, а Константинополь – столицею Візантійської імперії та центром Грецького (і. е. візантійського) Сходу.

Окрім держав, які належали до Латинського Заходу та Візантійського Сходу, було багато середньовічних держав, які розвивались «між Сходом

та Заходом», тобто постійно перебували під «перехресними» впливами цих двох цивілізаційних центрів. На думку чеського дослідника Ф. Дворніка, це були слов'яни, які доволі пізно з'явилися на авансцені європейської історії, але відіграли не менш важливу роль у формуванні європейської цивілізації. Геополітичне розташування слов'янських народів у центрі Європи, на самому перехресті інтересів Заходу та Сходу, постійно впливало на їхнє політичне, культурне та господарське життя. Як приклад, можна згадати також історію Київської держави, яка в цей період постійно перебувала «між Сходом та Заходом»⁸. Проте, як зауважує Ігор Шевченко, тут слід не забувати про певні нюанси: «Є тут, проте, одна складність: Візантія (чи, якщо хочете, Царгород) лежить не на схід, а на південь – чи навіть на південний захід – від Києва. Виходить, що, маючи на увазі вплив Візантії на Україну, ми повинні говорити не про вплив Сходу, а частини середземноморської цивілізації. А водночас ми інстинктивно знаємо, що Схід означає Візантія, а Захід означає «Європа». Звідки взялося це уявлення?»⁹.

Серед історичних досліджень, які застосовують дихотомію Схід-Захід для аналізу середньовічної історії Центрально-Східної Європи, варто виокремити праці Ф. Дворніка (1893–1975), відомого чеського історика, дослідника взаємовідносин Візантії із слов'янським світом; діяльності Свв. Кирила та Мефодія; ранньої історії слов'ян та становлення слов'янської культури в контексті європейської цивілізації¹⁰. Як відомо, Ф. Дворнік здобув наукове визнання завдяки дослідженням у сфері візантиністики, проте серед його наукового доробку¹¹ помітно виділяються статті, які присвячені особливостям історії слов'янських держав «між Сходом та Заходом»¹².

Однією з перших публікацій Ф. Дворніка на тему міжнародних відносин у середньовічній Європі була стаття про першу хвилю «Drang nach Osten», що була опублікована на сторінках Cambridge Historical Journal¹³. Ця публікація появилася як результат виступу Ф. Дворніка на засіданні Cambridge University Slavonic Society. Звичайно, тут слід зауважити, що поява статті на подібну тему, та й ще у 1943 році, мала не тільки наукову актуальність, але й політичну. Як відомо, Друга Світова війна та німецька окупація Праги, змусили Френсіса Дворніка покинути свою Батьківщину та жити в еміграції решту свого життя.

За твердженнями автора, ця стаття є стислим та узагальнюючим дослідженням подій, що призвели до «німецького походу на схід». На початку цієї статті автор робить невеличкий вступ про «ідею експансії на схід» та наголошує на її особливій ролі в історії Німеччини¹⁴. Особливу увагу автор звертає на «слов'янські землі», як об'єкт давніх зацікавлень у зовнішній політиці середньовічних правителів. Серед них він виділяє Генріха I Птахолова та Отто I, які завдяки своїм військовим кампаніям та вдалій дипломатії, досягли значних результатів на користь своєї держави та закінчили, на думку о. Ф. Дворніка, «першу фазу» Drang nach Osten¹⁵. Саме в роки правління княгині Ольги відбулася місія магдебурзького єпископа Адальберта до

Києва, яку часто згадують історики, коли намагаються продемонструвати зв'язки Києва із західноєвропейським політичним середовищем. На думку Ф. Дворніка, Отто I намагався з допомогою цієї місії розширити вплив Магдебурзького єпископського осідку на слов'янський світ. Проте, як відомо, місія зазнала невдачі. Хоча й засвідчила «певний натяк на далекосяжні плани Отто I»¹⁶ стосовно давньоруської держави¹⁷. Наступний етап підкорення «слов'янського простору» розпочався за правління Отто III, який намагався завершити плани своїх попередників стосовно цих земель. Ф. Дворнік вважає, що «Київ був включений у схему імперських амбіцій» Отто III, про що свідчить мініатюра у Євангелії Отто III, де він у імперських регаліях приймає складання омажу символічними образами Італії, Галлії, Німеччини та Славонії¹⁸.

Проте смерть Отто III у 1002 р. зупинила на певний час реалізацію плану *Renovatio Imperii*. Зрештою правління Генріха II стало поворотним моментом у цій схемі та «переважило», на думку Ф. Дворніка, попередні схеми: «не місіонерам, але німецьким завойовникам та колоністам»¹⁹ було поставлено завдання реалізувати цей план експансії сходу Європи.

Таке середньовічне прочитання модерного поняття «похід на Схід»²⁰ у статті Ф. Дворніка демонструє історію розвитку німецько-слов'янських відносин, де під проводом імператорів Священної Римської імперії Захід намагався інкорпорувати територію Східної Європи під виглядом інтеграції у європейський цивілізаційний простір.

Наступна стаття Ф. Дворніка, яка продовжувала тему європейських міжнародних відносин у системі координат Схід – Захід, появилася у 1947 році на сторінках *Review of Politics*²¹. Стаття була присвячена темі західних та східних традицій Центральної Європи. Автор відразу зізнався, що висвітлити цю тему у повній мірі дуже складно через національне різноманіття проблем у цьому регіоні. Проте, на його думку, існує певна категорія, яка об'єднує всі слов'янські нації та державні утворення у цьому регіоні – християнська віра. Також Ф. Дворнік виокремив «західну традицію» як важливий тогочасний фактор²². Але, на його думку, ці два фактори не змогли створити спільне підґрунтя, що могло б посприяти порозумінню та співпраці. Оскільки існування середньовічного поділу на східну та західну традицію означало «трагедію» для цього регіону²³.

Аналіз історії відносин та формування відмінностей «двох Європ» є головною темою статті. Ф. Дворнік виділяє «романізацію» та «колонізацію» як процеси, що мали велике значення для Франкської імперії, але на жаль не заторкнули слов'ян²⁴, оскільки ті потрапили під вплив візантійської культури та грецької цивілізації²⁵. Одним із вирішальних факторів у долі цього регіону, на думку дослідника, було прийняття Київською державою християнства візантійського обряду. Різноманітні форми контактів Русі²⁶ із Заходом займали чільне місце в історії держави, проте вплив візантійської культури спричинився до більш помітних результатів²⁷.

Після аналізу конкретних прикладів розвитку середньовічних центральноєвропейських держав, Френсіс Дворнік залишився переконаний, що всі держави Центральної Європи розвиваючись у «західній атмосфері»²⁸, мали шанс на створення монолітного регіону із спільними політичними та духовними цінностями.

Цього ж 1947 року було опубліковано статтю, яка презентувала погляд дослідника на історію відносин Київської держави із Заходом – «The Kiev State and Its Relations with Western Europe», пізніше її було ще раз передруковано з нагоди столітнього ювілею Королівського Історичного Товариства у 1968 р.²⁹. У цій статті Ф. Дворнік презентує читачеві давню історію України, як «недосліджену ділянку»³⁰ історії, незважаючи на певні напрацювання російських та європейських істориків³¹. На думку історика, наявність великої кількості «білих плям» у дослідженнях найдавніших періодів історії слов'янських племен та народів на території Європи, не дозволяє відповісти на певні питання, що виникають в процесі дослідження розвитку слов'янських держав у Середні віки³².

Серед найпомітніших «зовнішніх» факторів впливу, Ф. Дворнік виокремлює скандинавський. Проте пізніше, а саме після прийняття християнства, «візантійський» фактор впливу став домінуючим у системі зовнішніх відносин Київської держави. Але незважаючи на це, «західні практики» все-таки мали можливість проникати на територію Київської держави через «західні ворота» – Червенські міста, які межували із польською державою³³.

Поширення західної агіографічної літератури (Життя Св. Венцеслава, Життя Св. Віта, переклад Життя Св. Бенедикта Нурсійського) та культу скандинавських святих на території давньоруської держави, на думку історика, є прикладами «живої комунікації» між Києвом та Західною Європою у ті часи³⁴. Френсіс Дворнік вважає, що вагому роль посередника у цих відносинах відіграла тогочасна Чеська держава, на території якої здійснювались слов'янські переклади відомих латинських текстів. Проте Чехія була не єдиним медіатором у цій системі відносин. Ф. Дворнік згадує шотландських монахів та їхній осередок у Києві, а також німецьких купців, які забезпечували не тільки економічний, але й культурний обмін між Києвом та Західною Європою³⁵. Не оминає Ф. Дворнік й теми матримоніальних відносин між київськими правителями та представниками відомих європейських династій. На його переконання, цей аспект зовнішньої політики засвідчує тогочасну позицію Київської держави у середньовічній Європі³⁶.

Досить детально чеський дослідник описує роль міжнародної торгівлі та згадок мандрівників про Київську державу. Часті згадки про Русь у різних європейських писемних пам'ятках («Chansons de Geste», Anonymous Gallus etc.), на думку дослідника, є свідченнями присутності Київської держави у європейському культурному просторі. Але монгольське нашествя, яке «змело Київську Русь із європейської арени політичних та торговельних відносин», стало переломним періодом в історії давньої української держави та початком маргіналізації на європейській арені міжнародних відносин³⁷.

На думку автора статті, період з XI до XIII століття був найбільш успішним в історії Київської держави, оскільки саме тоді вона була добрим посередником між Візантійським Сходом та Латинським Заходом. Пізніший період її розвитку, який був ознаменований численними внутрішніми поділами та спробами побороти «східних загарбників», виснажив її потенціал на арені міжнародних відносин.

До проблематики Центрально-Східної Європи у Середньовіччі Ф. Дворнік повертається у 1950-ті рр. В одній із своїх лекцій, що пізніше стала статтею, він аналізує середньовічну спадщину Центральної Європи (ориг. «Mid-European Area»)³⁸. Автор характеризує культурний розвиток слов'янських держав та акцентує на визначальних факторах формування Центральної Європи як регіону зі спільними цінностями у сфері культурного спадку. Для прикладу, діяльність Свв. Кирила та Методія, яка спричинилась до виникнення спільної основи для формування національних мов у цьому регіоні³⁹, на думку вченого, була найпершим та визначальним чинником у формуванні цього регіону.

Розташування Центральної Європи на перехресті інтересів Заходу та Сходу спричиняло постійну боротьбу між політичними акторами тогочасної міжнародної арени (папство, німецькі правителі, візантійські імператори) за право політичного впливу у цьому регіоні⁴⁰. Проте культурні впливи, особливо «західні» проникали на терени слов'янського культурного простору і подекуди домінували на територіях, що здавна перебували у зоні візантійських культурних впливів (наприклад, італійський вплив у болгарському та сербському середньовічному та ренесансному мистецтві)⁴¹.

Ще одна стаття про змагання Заходу та Сходу за вплив на слов'ян появилась у 1964 році на сторінках видання Slavic Institute при Marquette University⁴². Стаття «Слов'яни між Заходом та Сходом» була своєрідним повторенням того, що вже було озвучено в попередніх статтях, гарвардських лекціях і детально описано на сторінках його двох томів: «Слов'яни: їх давня історія та цивілізація» та «Слов'яни в європейській історії та цивілізації», які були опубліковані відповідно в 1956 і в 1962 рр.

Отже, у цій статті Френсіс Дворнік намагається висвітлити впливи латинського Заходу та візантійського Сходу на формування слов'янських народів⁴³. Важливість «східного фактору» в історії слов'ян він намагається пояснити «географічно» («geographically»), апелюючи до історії «інвазій зі Сходу» (гунни, авари, хозари та ін.)⁴⁴. На його думку, окрім деструктивних наслідків вони мали й конструктивний вплив (наприклад, формування, Болгарської держави). Наступним важливим моментом в історії регіону, на думку історика, була «зустріч Сходу та Заходу» у дев'ятому столітті, до якої спричинився розвиток Моравії. Після «моравської катастрофи», як пише Френсіс Дворнік, першість у цьому регіоні перейшла до Богемії, яка успадкувала моравську спадщину та продовжила її розвивати⁴⁵.

Серед важливих змін у тогочасних слов'янських державах Ф. Дворнік виокремлює укорінення «візантійського християнства» в Київській держа-

ві та «остаточну інкорпорацію» чехів та поляків до західної сфери впливу в XI столітті⁴⁶. «Орієнталізація руського культурно та релігійного життя»⁴⁷ не була перешкодою для інтеграції Києва у тогочасний європейський простір, як пише автор. Але цей «обнадійливий» розвиток Київської держави був припинений монгольською навалою, яка не тільки «спустишила Русь, але й змела її із європейської політичної арени більше, аніж на два століття»⁴⁸. І. Шевченко робить власний висновок про роль Києва у цих процесах та звертає увагу на «деякі особливості київського варіанту візантійської культури», що на його думку, суттєво вплинули на те, що «Київ не став посередником у перенесенні здобутків візантійської культури на Захід»⁴⁹.

Західні слов'яни теж у свій час зіткнулись із загрозою, яку уособлювала їхня «сусідка» – Німецька держава у вигляді «колоністів». Проте, як вважає Ф. Дворнік, тісні дипломатичні стосунки деяких слов'янських правителів та римських понтифіків «захищали» ці слов'янські держави від загрозливих німецьких впливів (наприклад, Тевтонського ордену)⁵⁰. Апелювання до Риму за протекцією була прерогативою не тільки західних слов'ян, але й східних. Ф. Дворнік пригадує тут звернення болгарського правителя Калояна та сербського великого жупана Стефана до папи Інокентія III.

У іншій частині статті автор намагається прослідкувати певні наслідки «західних та східних впливів» на подальший політичний та культурний розвиток слов'янських держав у пізніші епохи (наприклад, Ренесанс) та навіть новітні часи. На мою думку, назва та зміст цієї статті дуже влучно передали не тільки координати «слов'янського простору» на геополітичній мапі Європи, але й постійні «коливання між Заходом та Сходом», які були присутні у сфері культури та релігії слов'янських держав впродовж різних історичних епох.

У своїй книзі «Слов'яни в Європейській історії та цивілізації» Ф. Дворнік узагальнює всі свої попередні спостереження та висновки щодо історії середньовічних слов'янських держав⁵¹. Він переконаний, що впродовж середніх віків слов'яни були невід'ємною частиною Європи, і все, що відбувалося з іншими європейськими народами, обов'язково впливало на їхню історію. На його переконання, «це природно, що ці впливи не однаково позначилися на всіх слов'янських народах і по-різному відбилися на різних рисах їхнього життя»⁵². Тому Ф. Дворнік виокремлює чехів та поляків, які в цей історичний період «були особливо доступними для західних впливів»⁵³, на відміну від східних та південних слов'ян, які перебували під домінуючим впливом Візантійської культури.

У своїх статтях Ф. Дворнік звертає увагу на різні «деталі» (факти, події, імена), які окрім унаочнення певних спостережень історика, є добрими аргументами для спростування чи доведення певних домінуючих та популярних тверджень щодо східних та західних впливів у цьому регіоні. Варто згадати про західні впливи у мистецтві південних слов'ян, численні літературні пам'ятки Київської Русі, в яких присутні як східні, так і західні еле-

менти (мова, оздоблення та ін.)⁵⁴. Апелюючи до таких прикладів, дослідник звертає увагу на існування «явищ значної часової тривалості» (візантійського впливу на слов'ян, домінування західного вектору у міжнародній політиці Київської Русі та ін.), які засвідчували численні «перетини» східних та західних векторів в історії слов'янських держав і цим самим спричинялись до формування унікальності цього регіону Європи.

Таким чином, студії Ф. Дворніка продемонстрували не тільки оригінальність його наукового мислення та інтердисциплінарний підхід у вивченні середньовічної історії Центрально-Східної Європи, але й новаторське розуміння проблеми Сходу та Заходу, що відрізнялося від загальноприйнятого трактування цієї проблеми в історії. Власне, проблема Сходу та Заходу в середньовічній Європі стала «науковою ареною» для презентації Ф. Дворніком своїх спостережень та висновків, які інтегрували історію слов'ян у загальноєвропейський історичний контекст та засвідчили існування певної системи міжнародних відносин і культурних взаємовпливів на території всієї Європи, а не окремого регіону.

Також можна стверджувати, що науковий доробок Ф. Дворніка у дослідженні зазначеної теми доповнив історію наукових досліджень відносин Сходу та Заходу, яка й досі залишається однією з актуальних ділянок історичних досліджень.

Примітки

1. Каппелер А. Україна між Сходом і Заходом / А. Каппелер // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 2. – Харків, 1999. – С. 5-12.
2. Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов вузов/Сост., ред. и вступ. ст. Б.С. Ерасов. – М., 1998. – 556 с.
3. «Ті з істориків «ножиць та клею», кому остогидло переписувати повідомлення інших людей, і хто, знаючи, що має кебету, відчуває в собі похвальне бажання з тієї кебети скористатися, часто задовольняють те бажання придумуванням системи шухляд, по яких би порозсовувати своє знання. Ось звідкіля починаються усі ці схеми та моделі, в які історія із дивовижною покірністю дозволяє себе заганяти таким людям, як Віко, з його моделлю історичних циклів, заснованих на греко-римських спекуляціях; як Кант із його пропозицією «універсальної історії, баченої з космополітичної точки зору»; як Гегель, що слідом за Кантом уявляв універсальну історію поступальною реалізацією людської свободи; як Конт і Маркс, ці двоє дуже великих людей, що пішли слідом за Гегелем, але кожен – своїм трибом, і так далі – аж до Фліндерса Петрі, Освальда Шпенглера й Арнольда Тойнбі уже в наш час, які менше споріднені з Гегелем, а більше з Віко...

Цей імпульс припадає на той період, коли історія «ножиць і клею» доживала свій вік, коли люди вже були незадоволені нею, але ще з нею не порвали. Ось чому люди, що піддалися цьому захопленню, загалом були мислителями з високим рівнем інтелекту й справжнім хистом до історії, але ж той їхній хист був до певної міри розладнаний і спотворений обмеженнями компілятивного методу. Типовим для цього становища є те, що дехто з них характеризував цю

затию з розсовуванням по шухлядах як «підняття історії до рангу науки». Та історія, яку вони застали, була історією комплітаивною – отже, звісно, ніякою не наукою, адже в ній не було нічого самостійного, нічого творчого; це було просто перекидання інформації з однієї голови в іншу. Вони ж усвідомлювали, що історія могла б бути чимось більшим за оце. Вона могла й навіть повинна була мати характерні риси науки. Але як це здійснити? В цей момент на допомогу їм (так видавалося) приходила аналогія з природничими науками. Ще від часів Бекона загальним місцем було, що всяка природнича наука починається із збирання фактів, в вже потім переходить до вибудовування теорій, себто до екстраполяції моделей, що проглядають із купи фактажу. Чудово: поскладаймо ж до купи всі відомі історикам факти, вишукаймо поміж них моделі, а тоді екстраполюймо ці моделі в таку собі теорію універсальної історії!» (Жолінгвуд Р. *Ідея історії* / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К., 1996. – С. 328–364.)

4. Аверинцев С. С. На границе цивилизации и эпох: вклад восточных окраин римско-византийского мира в подготовку духовной культуры европейского Средневековья. В кн.: *Восток-Запад. Исследования. Переводы. Публикации*, (вып. 2), Москва, 1985, с. 5–20. В приложении – переводы, с. 21–34. – С. 7.
5. Бицилли П. М. «Восток» и «Запад» в истории Старого света / П. М. Бицилли // *Россия и латинство*. – Берлин, 1923.
6. Конрад Н. И. Запад и Восток. Статьи / Н. И. Конрад. – М., 1966. – 520 с.
7. Pattberg, Thorsten J. *The East-West dichotomy*, 2009.
8. Пахльовська О. Україна: шлях до Європи... через Константинополь / О. Пахльовська // *Сучасність*. – 1994. – № 1. – С. 54–68.; Її ж. Україна: шлях до Європи... через Константинополь // *Сучасність*. – 1994. – № 2. – С. 101–116.; Її ж. *Finis Europae: конфліктний спадок гуманістичного «Заходу» та візантійського «Сходу» в сучасній Україні* // *Сучасність*. – 2007. – № 11–12. – С. 51–73.; Каппелер А. Україна між Сходом і Заходом / А. Каппелер // *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. Випуск 2. – Харків, 1999. – С. 5–12.; Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом та Заходом / І. Лисяк-Рудницький // *Історичні есе*. В 2 т. – Т. 1. – Київ, 1994. – С. 1–10.; Паславський І. Між Сходом і Заходом: нариси з культурно-політичної історії української церкви / І. Паславський. – Львів, 1994. – 144 с.; Його ж. Схід і Захід в історії української культури // *Журнал «Універсум»*. – 2003. – № 3–4 (113–114); Яковенко Н. Україна між Сходом і Заходом: проекція однієї ідеї // Яковенко Наталя. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* – Київ, 2002. – 416 с.; Її ж. Схід та Захід в українському прочитанні. // *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. – 2-ге вид., перероблене та розширене. – К., 2005. – 584 с. – С. 24–26.
9. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Ігор Шевченко / авторизований переклад з англійської Марії Габлевич, під редакцією Андрія Ясіновського. Львів, 2001. – 250 с., 5 карт.
10. Як пише Д. Оболенський, «Френсіс Дворнік займав дуже визначне місце у сфері середньовічних студій..., як історик Церкви та авторитет у візантійських та слов'янських студіях» (Lunt, Horace G. (Ed.). *Harvard Slavic Studies*, Vol. II. Cambridge, Mass., Harvard University Press (1954), p. 3.). Ігор Шевченко вважав Ф. Дворніка «людиною, яка змінила погляди на історію Візантії, слов'янства та римської церкви, виробила широкий синтез слов'янської циві-

- лізації від початків до нового часу» (Ševčenko I. Francis Dvornik // *Byzantium and the Slavs*. – Cambridge; Napoli, 1991. – P. 571–579).
11. За час своєї наукової кар'єри чеський історик Ф. Дворнік написав багато наукових досліджень у галузі середньовічних та візантійських студій: 33 монографії, 196 статей та рецензій. (Див.: Dvornik's Bibliography. *The Catholic Historical Review*. – Vol. 59. – № 2 (Jul., 1973). – P. 212–224.)
 12. Dvornik F. The first wave on the Drang nach Osten // *Cambridge Historical Journal*. – 1943. – № 7. – P.129–145; Idem. Western and Eastern traditions of Central Europe // *Review of Politics*. – 1947. – № 9. – P.463–481; Idem. The Kiev State and Its Relations with Western Europe // *Transactions of the Royal Historical Society*. – 1947. – P.27–46; Idem. Reprinted in *Essays in Medieval History, selected from the Transactions of the Royal Historical Society on the occasion of its centenary*, edited by R. W. Southern. – London: Macmillan, 1968; Idem. The Medieval Cultural heritage of the Mid-European Area» (Based on lecture give at Wayne State University, Detroit, March 17, 1954) // *Review of Politics*. – Т. 18 (October, 1956). – P.487–507; Idem. The Slavs between East and West // *Marquette University Slavic Institute Papers*. – № 19. – Milwaukee, Wis.: Marquette University, Slavic Institute, 1964. Українською мовою видано тільки: Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Пер. з англ. – К., 2000. – 528 с.
 13. Dvornik F. The first wave on the Drang nach Osten. – P. 129–145.
 14. Ibid. – P. 129.
 15. Ibid. – P.142.
 16. Ibid. – P.141.
 17. В цій статті автор використовує словосполучення «The Russia of Kiev». (P. 144).
 18. Dvornik F. The first wave on the Drang nach Osten – P. 144.
 19. Ibid. – P.145.
 20. Вислів «Drang nach Osten» вперше було використано у німецькому памфлеті польського журналіста Юліана Клачко у 1849 році.
 21. Dvornik F. Western and Eastern traditions of Central Europe. – P. 463–481.
 22. Ibid. – P.463.
 23. Ibid. – P.463.
 24. Ibid. – P.466.
 25. Ibid. – P.467.
 26. У тексті автор використовує слова «Russia» та «Kiev».
 27. Ibid. – P. 474–475.
 28. Ibid. – P.481.
 29. Dvornik F. The Kiev State and Its Relations with Western Europe. – P. 27–46. Reprinted in *Essays in Medieval History, selected from the Transactions of the Royal Historical Society on the occasion of its centenary*, edited by R. W. Southern. London, 1968.
 30. Ibid. – P.27.
 31. У вступних абзацах статті автор згадує праці Б. Грекова та Джорджа Вернадського.
 32. Ф. Дворнік має на увазі наукові дискусії про антів та білих хорватів.
 33. Dvornik F. The Kiev State and Its Relations with Western Europe. – P.27–46. Reprinted in *Essays in Medieval History, selected from the Transactions of the*

- Royal Historical Society on the occasion of its centenary, edited by R. W. Southern. – London, 1968. – P. 36.
34. Ibid. – P. 37-39.
35. Ibid. – P. 40.
36. Ibid. – P. 40-41.
37. Dvornik F. The Kiev State and Its Relations with Western Europe. – P. 44.
38. Dvornik F. The Medieval Cultural heritage of the Mid-European Area. – P. 487-507.
39. Ibid. – P. 488.
40. Ibid. – P. 499.
41. Dvornik F. The Medieval Cultural heritage of the Mid-European Area. – P. 507.
42. Dvornik F. The Slavs between East and West. – P.1-15.
43. Ibid. – P. 1.
44. Ibid. – P. 2-3.
45. Ibid. – P. 3.
46. Ibid. – P. 4.
47. Ibid. – P. 5.
48. Ibid. – P. 5.
49. Шевченко І. Хрещення Київської Русі // Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / авторизований переклад з англійської Марії Габлевич, під редакцією Андрія Ясіновського. Львів, 2001. – XIX. – 250 с., 5 карт.
50. Dvornik F. The Slavs between East and West. – P. 7.
51. Дворнік Ф. Європа до XIII століття / Ф. Дворнік // Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Пер. з англ. – К., 2000. – 528 с.
52. Там само.
53. Там само.
54. Dvornik F. The Medieval Cultural heritage of the Mid-European Area. – P. 487-507.

Резюме

В статті проаналізовані погляди чеського дослідника д-ра Ф. Дворника на середньовікову історію Центрально-Всхідної Європи і формовані певних релігійних і культурних особливостей держав регіону, які в значительній ступені залежали від геополітичного розташування між «Востоком» і «Западом».

Ключові слова: Ф. Дворник, Центрально-Всхідна Європа, «Восток-Запад».

Одержано 11 листопада 2012 р.